

Jørgen Goul Andersen

»Grøn politik«

- perspektiver og forklaringer

Artiklen behandler forskellige teoretiske tilgangsvinkler til studiet af »grøn« politik. Er »grøn« politik bundet til de nye mellemlags mobilisering og interesser? Er »grøn« politik udtryk for et nyt værdisæt skabt af velstandsstigningen efter 2. verdenskrig? Eller er »grøn« politik en reaktion mod immanente kriseproblemer i de kapitalistiske industrisamfund? Besvarelsen af disse spørgsmål har central betydning for, hvordan arbejderbevægelsens fremtid som social kraft skal vurderes.

Det er nu 140 år siden, at Marx/Engels med »Det kommunistiske Manifest« kunne fejre, at »kommunismens spøgelse« gik gennem Europa. I 1980'erne kan man måske snarere tale om, at der går et »grønt« spøgelse gennem Europa. Miljøproblemer og miljøbevægelse har overalt fået stigende politisk betydning, og den »grønne« samfundskritik har fået stadig større bredde. Bredden illustreres ikke mindst af, at den grønne samfundskritik ligefrem har kunnet »bære« en partidannelse. »Grønne« partier, »økologiske partier« eller »miljøpartier« er efterhånden dannet i de fleste europæiske lande, og i lande med proportionalvalgssystemer bliver de i stigende grad repræsenteret i parlamenterne. Det er for eksempel tilfældet i Vesttyskland, Schweiz, Italien, Benelux-landene, Finland og Sverige. Dermed synes de grønne partier på afgørende vis at være ved at bryde tesen om de vesteuropæiske partisystemers fastfrysning omkring 1920 (jf. Lipset & Rokkan, 1967).

Det illustrerer bedre end noget, at »det grønne« (i overensstemmelse med tilhængerens egen selvforståelse) virkelig repræsenterer grundlæggende kvalitative ændringer i de højtudviklede industrisamfund. Men hvori består egentlig den »grønne« politik, og hvori har den sit grundlag? Selvom mobiliseringen omkring miljøproblemer og i særdeleshed kampen mod atomkraft har spillet en afgørende rolle i forbindelse med dannelsen af miljøpartier, er det tydeligt, at den grønne samfundskritik rækker ud over forureningsproblemerne – og også ud over det økologiske perspektiv, som i øvrigt i sig selv har betydelig bredde (Rüdiger, 1988). Ikke alene er der, i hvert fald på det empiriske plan, en tydelig emnemæssig kobling mellem miljøholdninger og andre »nye« holdninger; der er også et klart, og fælles, opbrud i organisationsformer: Til den »nye« eller »grønne« politik hører den »flade«, basismobiliserende organisationsform, der her i landet mest går under betegnelsen »græsrodsorganisationer«.

Det må være kravet til enhver teoretisk forståelse af den grønne mobilisering, at den »fanger« denne emnemæssige bredde, opbruddet i organisationsformer og sammenhængen imellem dem, også selvom vi her mest skal koncentrere os om miljøpolitikken i mere snæver forstand. Tre fremherskende perspektiver/syns-

Jørgen Goul Andersen

»Grøn politik«

- perspektiver og forklaringer

Artiklen behandler forskellige teoretiske tilgangsvinkler til studiet af »grøn« politik. Er »grøn« politik bundet til de nye mellemlags mobilisering og interesser? Er »grøn« politik udtryk for et nyt værdisæt skabt af velstandsstigningen efter 2. verdenskrig? Eller er »grøn« politik en reaktion mod immanente kriseproblemer i de kapitalistiske industrisamfund? Besvarelsen af disse spørgsmål har central betydning for, hvordan arbejderbevægelsens fremtid som social kraft skal vurderes.

Det er nu 140 år siden, at Marx/Engels med »Det kommunistiske Manifest« kunne fejre, at »kommunismens spøgelse« gik gennem Europa. I 1980'erne kan man måske snarere tale om, at der går et »grønt« spøgelse gennem Europa. Miljøproblemer og miljøbevægelse har overalt fået stigende politisk betydning, og den »grønne« samfundskritik har fået stadig større bredde. Bredden illustreres ikke mindst af, at den grønne samfundskritik ligefrem har kunnet »bære« en partidannelse. »Grønne« partier, »økologiske partier« eller »miljøpartier« er efterhånden dannet i de fleste europæiske lande, og i lande med proportionalvalgssystemer bliver de i stigende grad repræsenteret i parlamenterne. Det er for eksempel tilfældet i Vesttyskland, Schweiz, Italien, Benelux-landene, Finland og Sverige. Dermed synes de grønne partier på afgørende vis at være ved at bryde tesen om de vesteuropæiske partisystemers fastfrysning omkring 1920 (jf. Lipset & Rokkan, 1967).

Det illustrerer bedre end noget, at »det grønne« (i overensstemmelse med tilhængerens egen selvforståelse) virkelig repræsenterer grundlæggende kvalitative ændringer i de højtudviklede industrisamfund. Men hvori består egentlig den »grønne« politik, og hvori har den sit grundlag? Selvom mobiliseringen omkring miljøproblemer og i særdeleshed kampen mod atomkraft har spillet en afgørende rolle i forbindelse med dannelsen af miljøpartier, er det tydeligt, at den grønne samfundskritik rækker ud over forureningsproblemerne – og også ud over det økologiske perspektiv, som i øvrigt i sig selv har betydelig bredde (Rüdiger, 1988). Ikke alene er der, i hvert fald på det empiriske plan, en tydelig emnemæssig kobling mellem miljøholdninger og andre »nye« holdninger; der er også et klart, og fælles, opbrud i organisationsformer: Til den »nye« eller »grønne« politik hører den »flade«, basismobiliserende organisationsform, der her i landet mest går under betegnelsen »græsrodsorganisationer«.

Det må være kravet til enhver teoretisk forståelse af den grønne mobilisering, at den »fanger« denne emnemæssige bredde, opbruddet i organisationsformer og sammenhængen imellem dem, også selvom vi her mest skal koncentrere os om miljøpolitikken i mere snæver forstand. Tre fremherskende perspektiver/syns-

vinkler på den »grønne« politik tilfredsstillende dette krav, og de har i øvrigt alle forbindelse med diskussionen om overgangen fra industrisamfundet til det postindustrielle samfund. Den første synsvinkel er en classesynsvinkel, der forbinder det »grønne« opbrud med en ny classes opståen og mobilisering. Den anden synsvinkel er en værdisynsvinkel, der finder sammenhængen i et nyt, »postmaterielt« værdisæt, der er opstået som følge af samfundsudviklingen. Og endelig kan man tale om en strukturel synsvinkel som samlebetegnelse for en række teorier, der tager sit udgangspunkt i det kapitalistiske samfunds eller industrisamfundets immanente problemer og modsigelser.

Klassesynsvinklen

Klassesynsvinklen tager udgangspunkt i mellemlagenes (og i den forbindelse specielt de offentligt ansattes) iøjnefaldende rolle i den miljøpolitiske mobilisering. I øvrigt er der flere forskelligartede teorier, der falder ind under denne samlebetegnelse. Mest uforpligtende optræder classesynsvinklen i beskrivende undersøgelser, hvor der navnlig har været lagt vægt på offentligt ansattes interesser i miljøpolitikken. Nogle bruger interessebegrebet i positiv forstand og taler om, at offentligt ansatte har interesse i en øget miljøregulering, fordi det vil indebære en ekspansion af den offentlige sektor (Ward, 1983). Andre bruger snarere interessebegrebet i negativ forstand, i betydningen fravær af interesser, og taler om den relative uberørthed af det kapitalistiske industrisamfunds institutioner og processer, der kendetegner ansatte i den personlige servicesektor (Cotgrove & Duff, 1980, 1981). Den førstnævnte bestemmelse er dog alt for overfladisk, idet den i bedste fald forveksler umiddelbare interesser med grundlæggende interesser, og den sidstnævnte overbetoner servicesektorens uafhængighed af den øvrige økonomi (jf. Lowe & Rüdiger, 1986). Hertil kommer den mere grundlæggende kritik, nemlig at mange af disse teorier netop er snævre »issue-teorier«, der har vanskeligt ved at indfange bredden i det grønne opbrud.

Denne bredde erkendes derimod klart af de teorier, der har været fremme i den danske diskussion. Her har det snarere været klassemobiliseringen end klasseinteresserne, der har været i centrum, og det er de »nye mellemlag«, dvs. de relativt veluddannede offentligt ansatte i social-, uddannelses- og sundhedssektoren, der tænkes på. I og med, at de nye mellemlags opkomst og vækst er snævert forbundet med væksten i servicesektoren, mere præcist velfærdsstaten, er teoridannelsen også indirekte koblet til forestillingen om opkomsten af et postindustrielt samfund i betydningen servicesamfund.

Denne klassemobiliseringssynsvinkel er nok mest konsekvent gennemført af Svensson og Tøgeby (1986), der ser græsrodsbevægelserne og de »nye« politikområder som led i de nye mellemlags generelle mobilisering som klasse. Til disse nye politikområder hører blandt andet miljøpolitikken, som Svensson og Tøgeby dog samtidig tillægger en klasseoverskridende karakter. Dette – og i det hele taget den indholdsmæssige diskussion – forfølges dog ikke nærmere. Til gengæld leveres der omfattende og overbevisende empirisk dokumentation for den indbyrdes sammenhæng mellem de nye deltagelsesformer og for tilknytningen til de nye mellemlag. Den indholdsmæssige diskussion går noget videre hos Gundelach

(1982, 1983, 1988), der blandt andet omtaler sammenhængen mellem de nye sociale bevægelseres værdier og organisationsformer og de nye mellemlags uddannelses- og arbejds erfaringer.

En sådan klasse mobiliseringssynsvinkel opfatter, navnlig som mobiliserings-synsvinkel, mange aspekter, som ofte glemmes af andre tilgangsvinkler; men den lider også af en række svagheder, først og fremmest, at den i så forholdsvis be-grænset udstrækning forholder sig til de nye politikområders, og herunder miljø-problemernes indhold. Det indebærer blandt andet, at konflikterne savner en modpol. De nye mellemlag mobiliseres, men mod hvem eller hvad? Hvorfor er det netop de nye mellemlag, der bliver mobiliseret på disse tilsyneladende klasse-overskridende problemer? Og hvilke andre sociale kræfter kan de nye mellemlag forbinde sig med?

Værdisynsvinklen

Fraværet af en modpol er et endnu større problem for værdisynsvinklen, der først og fremmest er fremført af Ronald D. Inglehart og af den forskningstradition, der efterhånden er opstået i hans kølvand. Inglehart har gjort tilløb til at kæde sin teori sammen med begrebet »det postindustrielle samfund« (Inglehart, 1979), men det er ikke sektorforskydningerne eller nye klassers opståen og mobilisering, der giver grundlaget for det politiske opbrud. Det er derimod samfundets øgede vel-stand. Denne øgede velstand har givet anledning til opkomsten af nye, »post-materielle« værdier, og det er dette værdisæt, der forklarer sammenhængen mellem såvel emnerne som organisationsformerne i det politiske opbrud – undertiden benævnt »new politics«. De »nye« eller »grønne« konflikter, herunder de miljø-politiske konflikter, ses som udtryk for en ny værdikonflikt, der er opstået i sam-fundet mellem »postmaterielle« og »materielle« værdier – en konflikt, der er på vej til at afløse de traditionelle klassekonflikter i samfundet.

Opkomsten af denne værdikonflikt tilskrives som nævnt velstandsudviklingen i samfundet. Ingleharts teori byggede oprindeligt (1971, 1977) på Maslows teori om de menneskelige behov, der forudsiger et skift bort fra basale behov for økonomisk og fysisk sikkerhed over mod mere æstetiske og ekspressive behov i takt med tilfredsstillelsen af de grundlæggende behov. Denne teori er i Ingleharts senere arbejder (1979, 1984, 1987) gradvist blevet udskiftet med en teori om faldende grænsenyttelighed. På individplan indebærer teorien, at man efterhånden kan nærme sig en slags mætningspunkt, hvad tilfredsstillelsen af materielle behov angår. Mere interessant er det, at Inglehart (1987) nu også anvender teorien på sam-fundsplan. Han argumenterer blandt andet for, at nok fører større økonomisk vel-stand for eksempel til både højere middellevetid og større lighed. Men kun indtil et vist punkt. Herefter er det snarere sundere levevis end øgede ressourcer til sundhedsvæsenet, der kan øge levetiden, og tilsvarende når fordelingspolitikken sine grænser, fordi der bliver mindre og mindre tilbage at omfordele. Det sidste underminerer arbejderbevægelsens traditionelle krav, og begge dele befordrer et skift i samfundets politiske dagsorden over mod ikke-økonomiske spørgsmål.

Inglehart har dog holdt fast ved den anden halvdel af teorien: socialiseringsteo-rien, ifølge hvilken individets erfaringer under opvæksten vil afspejle sig i værdi-

systemet resten af livet. Resultatet er en værdikonflikt mellem efterkrigsgenerationerne (specielt den del, der er af middelklasseafstamning), der aldrig har oplevet egentlig materiel nød, på den ene side, og førkrigsgenerationerne samt tildels arbejderklassen på den anden.

Det indebærer for Inglehart et grundlæggende skift i samfundets konfliktstruktur, fra en (fordelings)konflikt mellem højre og venstre til en (værdi)konflikt mellem »materialister« og »postmaterialister«. Ouverturen til dette skift kom med ungdoms- og studenteroprøret i slutningen af 1960'erne. I første omgang var det ganske vist marxistiske venstrefløjspartier, der nød godt af studenteroprøret, og studenteroprøret forstod endog sig selv i marxistiske termer. Men studenteroprøret var i sin essens noget ganske andet, og det afspejler sig nu på længere sigt. Det bliver i stigende grad de nye »grønne« partier (eller eventuelt »grønne« strømninger inden for bestående partier), der bliver eksponenter for postmaterialisternes protest. Omvendt føler den materialistisk orienterede arbejderklasse sig ofte tiltrukket af mere eller mindre populistiske højrepartier og -strømninger, der kan ses som det direkte modstykke til de grønne partier (Inglehart & Rabier, 1986).

Man kan altså i det Inglehart'ske scenario forudse, at partisystemernes traditionelle opsplitning langs højre-venstreaksen overlejres eller måske ligefrem afløses af en opsplitning langs materialisme-postmaterialismeaksen, hvor efterkrigsgenerationerne, specielt middelklassen, trækkes i retning mod den postmaterielle pol, medens arbejderklassen og/eller de ældre generationer trækkes i retning mod den materielle pol. »Middelklassen« og ikke arbejderklassen bliver den »progressive« kraft i samfundet. Medens dette er mere eller mindre uundgåeligt, holder Inglehart dog samtidig muligheden åben for, at de eksisterende partier indoptager værdikonflikten og dermed delvist ændrer indholdet af begreber som »venstre« og »højre«.

Vi skal ikke her komme ind på de utallige indvendinger, der kan rettes mod Ingleharts operationalisering af teorien, hvoraf den teoretisk mest tungtvejende er beskyldningerne mod Inglehart for at sammenblande en materialisme-postmaterialisme dimension med en autoritær-libertær dimension (Flanagan, 1982, 1987; Knutsen, 1985; Jenssen & Listhaug, 1988). Grundelementerne i Ingleharts teori forekommer umiddelbart uhyre plausible. Teorien giver en begrundelse for den indbyrdes sammenhæng mellem de »nye holdninger«, og for sammenhængen mellem nye holdninger og nye deltagelsesformer. Påstanden om, at ungdoms- og studenteroprøret i sin essens var mere »grønt« end »rødt«, er givetvis rigtig. Og for det værdimæssige udgangspunkt taler det umiddelbart også, at miljøkampen ofte af miljøforkæmperne selv fremstilles som netop en værdimæssig konflikt.

Alligevel lider teorien af afgørende svagheder: Den går slet ikke ind på problemernes, og herunder ikke mindst miljøproblemernes, (modsigelsesfyldte) natur. At netop miljøproblemerne har været omdrejningspunkt og udløsende faktor for »the new politics«, kan Inglehart ikke forklare. At gennembruddet kom med efterkrigsgenerationerne, er et vigtigt argument for Ingleharts teori, men hans teori kan til gengæld ikke forklare, hvorfor man ikke langt tidligere har set forløbere in-

den for overklassen og den højere middelklasse. Og en yderligere svaghed er det, at Inglehart nok omtaler muligheden af en rød/grøn alliance, men alligevel ikke giver noget grundlag for at vurdere mulighedsbetingelserne for en sådan alliance – og ikke kan gøre det ud fra sin approach. Det lader sig kun gøre med en strukturel approach.

Strukturelle synsvinkler

Medens Inglehart tager sit udgangspunkt i samfundets øgede velstand, er udgangspunktet for de strukturelle approaches snarere det stik modsatte, nemlig en krisesyndsvinkel. Det gælder for så vidt også de teorier, der repræsenterer fremtidsoptimistiske visioner af det post-industrielle samfund. Det fælles for de strukturelle approaches er forsøget på en bestemmelse af problemernes og konflikternes, herunder miljøproblemernes, karakter eller natur. Vi skal begrænse os til to hovedgrupper af strukturelle approaches: En kapitalismeteorisk og en industrialismeteorisk.

Den kapitalismeteoriske model har navnlig taget sigte på miljøproblemer, herunder miljøproblemer i bredere forstand, sådan som de har vist sig i storbyerne (Castells, 1977). Vi skal dog forbigå sådanne mere detaljerede analyser af sammenhængen mellem kapitalakkumuleringen og storbyproblemerne og i stedet koncentrere os om den mest abstrakte bestemmelse af miljøproblemerne. De kan nemlig formuleres som en indbygget modsigelse under kapitalismen mellem de kapitalistiske produktionsforhold – den kapitalistiske udnyttelse af produktivkræfterne – og reproduktionen af disse produktivkræfter (herunder såvel arbejdskraften som råstofferne) (Castells, 1978).

Denne bestemmelse er ikke uforenelig med en industrialismekritisk synsvinkel. Den sidstnævnte vil blot henvise til, at man ingenlunde har været bedre til at løse disse problemer i Østlandene end i Vesten. Eksternalitetsproblemerne – af Illich benævnt »kontraproduktivtetsproblemerne« (Loftager, 1985, 1987) – er de samme i Øst og Vest og grunder sig på produktionens »industrialistiske« og ikke på dens »kapitalistiske« karakter. Det er med andre ord produktivkræfterne og ikke produktionsforholdene, der er afgørende.

De to synsvinkler har imidlertid det til fælles, at de opfatter de økologiske problemer som reelle og meget grundlæggende problemer. Ikke som problemer, der er knyttet til en bestemt klasse, og endnu mindre som velstands- eller »lüksus«problemer, der alene er defineret som problemer på grund af nye, postmaterielle værdier. De økologiske problemer vedrører yderst set noget så basalt som menneskehedens overlevelse. Denne uhyre trivielle pointe adskiller på et grundlæggende plan de strukturelle approaches fra de øvrige (jf. Lowe & Rüdiger, 1986).

Dermed får den miljøpolitiske mobilisering også en modpol. At strides om, hvorvidt profitmaksimering, vækstimperativer og eksternalitetsproblemer er karaktertræk ved industrisamfundet eller ved det kapitalistiske samfund, er langt ad vejen en strid om profetens skæg. I begge tilfælde går den grundlæggende modsætning mellem »folket« på den ene side og de, der ejer eller kontrollerer produktionsmidlerne, på den anden. Skal den formuleres klasse-mæssigt, er der ikke tale om en modsætning mellem arbejderklasse og middelklasse, som hævdet af de

fleste repræsentanter for de to foregående approaches, men derimod om en modsætning mellem lønmodtagerne på den ene side og de selvstændigt erhvervsdrivende samt de højere (højeste) funktionærer på den anden side.

Det er den grundlæggende modsætning. På et mere konkret plan kan umiddelbare interesser modificere billedet. Industriarbejdere kan have umiddelbare interesser til fælles med deres virksomheder, og ansatte i for eksempel den offentlige sektor er ikke umiddelbart afhængige af markedsøkonomien. Men at forveksle industriarbejdernes umiddelbare interesser med grundlæggende interesser og at forveksle offentligt ansattes relative autonomi i forhold til markedsøkonomien med total autonomi er lige naivt.

En anden modifikation er, at for eksempel problemerne vedrørende husholdningernes forurening ikke umiddelbart lader sig presse ind i denne forståelsesramme, navnlig ikke den kapitalismeteoriske. Og en helt tredje modifikation er, at også de, der kontrollerer produktionsmidlerne, i en vis forstand har en langsigtet interesse i, at de ikke i deres indbyrdes konkurrence ødelægger produktionens forudsætninger. Her kan man måske analogisere til Marx's klassiske analyse af fabrikslovgivningen i England, der skulle sikre mod ødelæggelse af arbejdskraften: Lovgivningen var i en vis forstand i kapitalisternes langsigtede interesse, men den blev ikke gennemført uden modstand (jf. Müller & Neusüss, 1973).

Disse strukturelle approaches gør det samtidig muligt at skitsere et meget omfattende »grønt samfundsparadigme«, der fanger bredden i den »grønne samfundskritik«. Som nævnt vedrører miljøproblemerne ikke mindst modsætninger mellem det økonomiske systems »behov« – for eksempel vækst og profitmaksimering – og menneskets reproduktionsvilkår i bredeste forstand (»livsverdenens behov«). På det værdimæssige plan giver dette koblingen til »kvindeværdier«, der netop ofte konceptualiseres som »reproduktive værdier« (Peterson, 1984; jf. også Habermas, 1981).² Disse reproduktive værdier er også logisk knyttet til de nye mellemlag, der arbejder inden for reproduktive statsapparater.

Dette lader sig gøre både på kapitalismeteorisk og industrialismeteorisk grundlag. Og forlader vi herefter miljøproblemerne, kan man også på kapitalismeteorisk grundlag trække tråden videre. Hvis man nemlig ser velfærdsstatens vækst under synsvinklen: Løsning af kriseproblemer i det økonomiske system, når man frem til Habermas' berømte tese om systemverdenens (»markedets« og »statens«) kolonisering af livsverdenen (det »civile samfund«), jf. Gregersen (1985) samt Hviid Nielsen (1984).

Modsætningen mellem systemverden og livsverden (der i øvrigt hos Habermas forstås i en snævrere, kulturel, forstand end ovenfor, jf. Loftager, 1987:34-39) er det nærmeste, man inden for den marxistiske tradition kan komme en overordnet bestemmelse af grundlaget for den grønne samfundskritik (jf. også Loftager, 1987). I øvrigt er industrialismekritikken allerede delvist indbygget i denne bestemmelse. Men selv denne brede bestemmelse forekommer for snæver, og det er kun på industrialismekritisk grundlag, man kan nå videre.

Det er først og fremmest industrialismekritikken, der gør det forståeligt, hvorfor den grønne samfundskritik ofte har haft et yderst anstrengt forhold til den traditionelle arbejderbevægelse. De økologiske problemer illustrerer nemlig på et

dybere plan grænserne for menneskets beherskelse af naturen, som arbejderklassen og arbejderbevægelsen lige siden Marx altid har bekendt sig helhjertet til.

Industrisamfundets ideal om naturbeherskelse står i dag tilsyneladende over for at skulle afløses af en i hvert fald delvis tilbagevenden til idealet om at leve i harmoni med naturen. Og problemerne går videre: Netop som produkter af industrisamfundets nye produktivkræfter har arbejderbevægelsen tenderet mod at bygge organisationer og institutioner, der baserede sig på den industrielle organisationsform. Det gælder ikke blot arbejderbevægelsens organisationer, men også i betydelig udstrækning den velfærdsstat, som arbejderbevægelsen har været en af hoveddrivkræfterne bag (Gundelach, 1988).

Og, hævder industrialismekritikken videre, det er i dag alle industrielle systemer, der er i krise, herunder også en offentlig sektor, der er organiseret efter nogenlunde samme principper (massificering, standardisering, specialisering, arbejdsdeling, hierarkisering etc.) som klassiske industrielle systemer. Det er selve industrisamfundets organisations- og rationalitetsprincipper – dets »kode« (Toffler, 1980) – der står for skud.

For det første hævdes disse organisationsprincipper ofte at være »kontraproduktive« (Loftager, 1985). Det gælder ikke blot de traditionelle industrielle systemer, men måske i endnu højere grad kopieringen af sådanne industrielle systemer inden for eksempel sundhedsvæsenet, der undertiden har været fremstillet som den største fare for befolkningens helbredstilstand (Illich, 1976; Gorz, 1975). For det andet skaber de for velfærdsstatens vedkommende tendenser til formynderi og »behandlersamfundsmåltid« (hvilket tilmed kan forplante sig til klienterne i den udstrækning, de tilpasser sig den rolle, systemet definerer for dem, jf. Gorz' (1981) analyse af industriarbejdernes rolletilpasning) – og de industrielle systemer støder inden for velfærdsstaten i det hele taget an mod livsverdensbehov som følelser, fantasi, ansvar, fri (med)menneskelig udfoldelse, selvbestemmelse og autonomi. I den forstand er »betonsocialisme« ikke kun et østeuropæisk fænomen.

Hermed er også antydnet en meget dybtgående alternativ forståelse af den sammenhæng mellem holdninger og værdier, der konstituerer det »grønne« opbrud i 1970'ernes og 1980'ernes politik – et alternativ til at se ændringerne som udslag af øget velstand og ændrede værdier, eller som udslag af en ny klasses mobilisering. Det skulle være illustreret, hvorledes den grønne ideologi eller det grønne projekt kan gives en lige så paradigmatisk status som for eksempel liberalismen og socialismen. Det grønne opbrud kan udstrækkes så langt som til for eksempel konflikten mellem det etablerede sundhedsvæsen og alternative behandlingsformer (Goul Andersen, 1988b). Det skitserede alternativ giver også et bedre grundlag for at forstå problemernes modsigelsesfyldte karakter – og for at tænke i mulighedsbetingelser frem for deterministiske sammenhænge.

For det første bliver det forståeligt, hvordan opgøret med industrialismen let kan tage en »præindustriel« eller »præmoderne« drejning, for eksempel i form af romantisering af småproduktion og førindustrielle livsformer, kamp mod »vækst« etc. For det andet – og ikke mindre væsentligt – kan man (re)konstruere en neoliberal diskurs, der indoptager en række af de ovenfor omtalte »grønne«

elementer, blandt andet kritikken af velfærdsstatens »systemverdenspræg«. Her har der været slående paralleller mellem den grønne og den neoliberale diskurs (Offe, 1984). I det Inglehart'ske system må neoliberalismen derimod forstås som en rent regressiv strømning, og dermed som mere eller mindre utopisk, fordi den blot ville genskabe tidligere tiders højere klassekampsniveau (Inglehart, 1987). Endelig åbner den industrialismekritiske formulering op for, at samfundet fortsat kan erkendes som kapitalistisk – og dermed for, at udviklingen ikke nødvendigvis medfører en fuldstændig omstrukturering af modsætninger.

Hjælpehypoteser

De sidstnævnte bemærkninger skulle illustrere, at en strukturel approach aldrig kan stå alene. For ikke at havne i en deterministisk position må den ideelt set suppleres med analyser af politiske aktørers diskursive praksis – af, hvorledes de skaber holdnings- og andre sammenhænge. Postmodernister ville måske ligefrem sige, at den strukturelle analyse måtte erstattes af sådanne analyser (Laclau & Mouffe, 1985). Det er dog at gå for vidt. Den strukturelle analyse angiver nogle grundvilkår og mulighedsbetingelser for den diskursive praksis. Nødvendigheden af at forstå sammenhænge som i en eller anden forstand politisk skabte er i øvrigt fælles for alle de tre synsvinkler, der har været behandlet ovenfor. Specielt er det nødvendigt for at undgå at få et alt for reificeret forhold til de sammenhænge, der konstateres i empiriske undersøgelser. Dette perspektiv uddybes afslutningsvis i artiklen om »miljøpolitisk konflikt i Danmark«.

Der er imidlertid også grund til at beskæftige sig med nogle af de hjælpehypoteser, der er nødvendige for navnlig den strukturelle approach. Uden at foregribe begivenhedernes gang for meget er der i hvert fald tre spørgsmål, som Ingleharts værdisynsvinkel umiddelbart kan besvare bedre end de øvrige, nemlig: (1) Hvorfor kommer det grønne opbrud netop fra slutningen af 1960'erne? (2) Hvorfor er der en tydelig generationsforskel? Og (3) Hvorfor er det de bedreuddannede, der har ført an i det grønne opbrud? Værdisynsvinklens svar er naturligvis, at det skyldes efterkrigstidens velstandsudvikling og i særdeleshed middelklassens velstand. Spørgsmålet er, om de øvrige synsvinkler kan give lige så tilfredsstillende svar på disse spørgsmål.

Klassesynsvinklen kan umiddelbart besvare det første spørgsmål med, at det netop var i 1960'erne, væksten i de nye mellemlag for alvor tog fart. Men den kræver også hjælpehypoteser for at kunne besvare de sidste to spørgsmål, og den strukturelle synsvinkel kræver hjælpehypoteser i forbindelse med alle tre spørgsmål. Vi skal i det følgende koncentrere os om specielt miljøproblemerne, der er emnet for dette nummer af *Politica*.

Når miljøproblemerne dukker op som politiske problemer netop fra slutningen af 1960'erne, behøver det ikke primært at ligge i nye værdier, og slet ikke i øget velstand, i »overflod«. Forklaringen kan også ligge i miljøproblemernes ændrede karakter og ikke mindst i den øgede viden om sådanne miljøproblemer. Miljøproblemer er ingenlunde noget nyt fænomen, navnlig ikke for arbejderklassen. Det nye er snarere miljøproblemernes globalisering: De går i stigende grad på tværs af både klasser og landegrænser, og de er mere grundlæggende i den for-

stand, at de viser grænserne for menneskets naturbeherskelse. Samtidig er de i en vis forstand mindre synlige. Når den økologiske bevidsthed tog form fra slutningen af 1960'erne, er det derfor mere nærliggende at henvise til problemernes ændrede karakter og til den øgede viden, end til større velstand og nye værdier – en viden, der først spredtes i den ressourcestærke del af befolkningen. Dermed giver vidensfaktoren ikke alene en del af svaret på det første spørgsmål, der blev rejst ovenfor, men også en alternativ forklaring på det tredje spørgsmål. Her vil det i øvrigt direkte være muligt empirisk at teste, om det er velstand eller viden, der er det afgørende.

Tilbage står generationsforskellene. Her kan man som alternativ til antagelsen om velstandsfrembragte nye værdier anlægge en mobiliserings- og eksponerings-synsvinkel. I stedet for ændrede levevilkår under opvæksten kunne forklaringen ligge i, at holdningsmæssige nybrud først og fremmest sætter sig fast hos de generationer, der eksponeres for den miljøpolitiske mobilisering på det stadium af livscyklus, hvor de grundlæggende holdninger dannes (jf. Bjørklund, 1988; Togeby, 1988). Da miljøproblemerne først for alvor politiseres fra slutningen af 1960'erne, slår de nye miljøholdninger for alvor igennem hos de generationer, der er vokset op under denne politisering.

Problemernes øgede omfang og ændrede karakter, ny viden, der i første omgang spredtes blandt de bedreuddannede, samt nye generationers eksponering – det er de hjælpehypoteser, som den strukturelle synsvinkel og til dels også klasse-synsvinklen må forsynes med, hvis de skal kunne »konkurrere« med værdisynsvinklen. Vi skal i artiklen nedenfor se, hvilken forklaring, der fremstår som den mest tilfredsstillende i relation til de danske erfaringer.

Noter

1. I anden sammenhæng omtales den øgede statsliggørelse som forklaring på eller i hvert fald som forudsætning for græsrodsbevægelsernes opkomst (Gundelach, 1979; Gundelach og Togeby, 1986). At hævde, at græsrodsbevægelserne mobiliseres mod staten, synes dog at være en forveksling af mål og medium, i særdeleshed på miljøområdet.
2. Kvindeværdier og »grønne« værdier er dog ikke ganske sammenfaldende. Hvis man logisk søger at bestemme kvindeværdier med udgangspunkt i kvinders traditionelle reproduktive rolle, er der i hvert fald visse kvindeværdier, der logisk set falder uden for det grønne værdisæt (Goul Andersen, 1984, 1988a), og navnlig er kvindeværdier et langt snævrere begreb end grønne værdier. For eksempel er antiautoritære værdier ikke logisk set kvindeværdier.

Litteratur

- Bjørklund, T. & Ottar Hellevik (1988). »De grønne stridsspørgsmål i norsk politikk«, artikel andetsteds i dette nr. af *Politica*.
- Castells, M. (1977). *The Urban Question*, London: Edward Arnold.
- Castells, M. (1978). *City, Class and Power*, London: Macmillan.
- Cotgrove, S. & A. Duff (1980). »Environmentalism, Middle-Class Radicalism and Politics«, *Sociological Review*, vol. 28, pp. 333-51.

stand, at de viser grænserne for menneskets naturbeherskelse. Samtidig er de i en vis forstand mindre synlige. Når den økologiske bevidsthed tog form fra slutningen af 1960'erne, er det derfor mere nærliggende at henvise til problemernes ændrede karakter og til den øgede viden, end til større velstand og nye værdier – en viden, der først spredtes i den ressourcestærke del af befolkningen. Dermed giver vidensfaktoren ikke alene en del af svaret på det første spørgsmål, der blev rejst ovenfor, men også en alternativ forklaring på det tredje spørgsmål. Her vil det i øvrigt direkte være muligt empirisk at teste, om det er velstand eller viden, der er det afgørende.

Tilbage står generationsforskellene. Her kan man som alternativ til antagelsen om velstandsfrembragte nye værdier anlægge en mobiliserings- og eksponerings-synsvinkel. I stedet for ændrede levevilkår under opvæksten kunne forklaringen ligge i, at holdningsmæssige nybrud først og fremmest sætter sig fast hos de generationer, der eksponeres for den miljøpolitiske mobilisering på det stadium af livscyklus, hvor de grundlæggende holdninger dannes (jf. Bjørklund, 1988; Togeby, 1988). Da miljøproblemerne først for alvor politiseres fra slutningen af 1960'erne, slår de nye miljøholdninger for alvor igennem hos de generationer, der er vokset op under denne politisering.

Problemernes øgede omfang og ændrede karakter, ny viden, der i første omgang spredtes blandt de bedreuddannede, samt nye generationers eksponering – det er de hjælpehypoteser, som den strukturelle synsvinkel og til dels også klasse-synsvinklen må forsynes med, hvis de skal kunne »konkurrere« med værdisynsvinklen. Vi skal i artiklen nedenfor se, hvilken forklaring, der fremstår som den mest tilfredsstillende i relation til de danske erfaringer.

Noter

1. I anden sammenhæng omtales den øgede statsliggørelse som forklaring på eller i hvert fald som forudsætning for græsrodsbevægelsernes opkomst (Gundelach, 1979; Gundelach og Togeby, 1986). At hævde, at græsrodsbevægelserne mobiliseres mod staten, synes dog at være en forveksling af mål og medium, i særdeleshed på miljøområdet.
2. Kvindeværdier og »grønne« værdier er dog ikke ganske sammenfaldende. Hvis man logisk søger at bestemme kvindeværdier med udgangspunkt i kvinders traditionelle reproduktive rolle, er der i hvert fald visse kvindeværdier, der logisk set falder uden for det grønne værdisæt (Goul Andersen, 1984, 1988a), og navnlig er kvindeværdier et langt snævrere begreb end grønne værdier. For eksempel er antiautoritære værdier ikke logisk set kvindeværdier.

Litteratur

- Bjørklund, T. & Ottar Hellevik (1988). »De grønne stridsspørgsmål i norsk politikk«, artikel andetsteds i dette nr. af *Politica*.
- Castells, M. (1977). *The Urban Question*, London: Edward Arnold.
- Castells, M. (1978). *City, Class and Power*, London: Macmillan.
- Cotgrove, S. & A. Duff (1980). »Environmentalism, Middle-Class Radicalism and Politics«, *Sociological Review*, vol. 28, pp. 333-51.

- Cotgrove, S. & A. Duff (1981). »Environmentalism, Values and Social Change«, *British Journal of Sociology*, vol. 32, pp. 92-220.
- Flanagan, S. C. (1982). »Measuring Value Change in Advanced Industrial Societies«, *Comparative Political Studies*, vol. 15, pp. 99-128.
- Flanagan, S. C. (1987). »Values in Industrial Societies«, *American Political Science Review*, vol. 81, pp. 1303-18.
- Gorz, A. (1975). »Sundhed, sygdom og samfund«, *Socialistisk Politik*, no. 5.
- Gorz, A. (1981). *Farvel til proletariatet*, København: Politisk Revy.
- Goul Andersen, J. (1984). *Kvinder og Politik*, Århus: Politica.
- Goul Andersen, J. (1988a). »Kvindelige vælgere i bevægelse«, pp. 5-30 i *Kvinder, job og samfundsliv*, Seminarrapport, København: Dansk Kvindesamfund.
- Goul Andersen, J. (1988b). *Overtro eller nytænkning. Befolkningens brug af og holdning til alternative behandlingsformer*, Arbejdsrapport, Center for Kulturforskning, Aarhus Universitet.
- Gregersen, T. (1985). »Habermas' kritiske teori om velfærdsstaten«, *GRUS*, nr. 16, pp. 52-78.
- Gundelach, P. (1979). »Forklaringer på græsrodsorganisationernes dannelse«, *Politica*, 10. årg. nr. 4, pp. 21-71.
- Gundelach, P. (1982). *The New Middle-Layers, Grass-Root Organizations and Alternative Values*, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Gundelach, P. (1983). *Samfundsforandringer og foreningsformer*, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Gundelach, P. (1988). *Sociale bevægelser og samfundsendringer*, Århus: Politica.
- Gundelach, P. & L. Tøgeby (1986). »Græsrodder og rutinepolitik«, pp. 269-87 i J. Elklit & O. Tønsgaard (red.), *Valg og vælgeradfærd*, Århus: Politica.
- Habermas, J. (1981). »New Social Movements«, *Telos*, vol. 49, pp. 33-38.
- Hviid Nielsen, T. (1984). »Stat, civilt samfund og marked som organisationsformer«, *Samfundøkonomen*, 2. årg. nr. 3.
- Illich, I. (1975). *Medical Nemesis*, London: Calder and Boyars.
- Inglehart, R. D. (1971). »The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies«, *American Political Science Review*, vol. 65, pp. 991-1017.
- Inglehart, R. D. (1977). *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. D. (1979). »Value Priorities and Socioeconomic Change«, ch. 11 i Barnes, S. & M. Kaase (eds.), *Political Action*, Beverly Hills: Sage.
- Inglehart, R. D. (1984). »The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society«, pp. 25-69 i Dalton, R. J., S. C. Flanagan & P. Beck (eds.), *Electoral Change: Realignment and Dealignment in Industrial Societies*, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. D. (1987). »Value Change in Industrial Societies«, *American Political Science Review*, vol. 81, pp. 1289-1303.
- Inglehart, R. D. & J.-R. Rabier (1986). »Political Realignment in Advanced Industrial Society: From Class-Based Politics to Quality of Life Politics«, *Government and Opposition*, vol. 21, pp. 456-79.
- Knutsen, O. (1985). *Politiske verdier, konfliktilinjer og ideologi*, Oslo: Institut for Statsvitenskap
- Laclau, E. & C. Mouffe (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso.
- Lipset, S. M. & S. Rokkan (1967). »Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction«, pp. 1-64 i Lipset, S. M. & S. Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments*, New York: Free Press.
- Jenssen, A. T. & O. Listhaug (1988). »Postmaterialisme og valg i Norge«, *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, vol. 4, pp. 153-71.
- Loftager, J. (1985). »Post- eller superindustrialisme?«, *Politica*, 17. årg., pp. 359-80.
- Loftager, J. (1987). »Et postindustrielt samfund«, pp. 17-50 i Fink, H., H. Horstbøll & O. Høiris (red.), *Grænser for rationalitet?*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lowe, P. D. & W. Rüdiger (1986). »Review Article: Political Ecology and the Social Sciences – The State of the Art«, *British Journal of Political Science*, vol. 16, pp. 512-50.
- Marx, K. & F. Engels (1848). *Det kommunistiske manifest*, København: Tiden. 1971.
- Müller, W. & C. Neusüss (1973). »Socialstatsillusionen og modsætningen mellem lønarbejde og kapital«, i *Socialstat og blandingsøkonomi*, København: DSF-forlag.

- Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson.
- Peterson, A. (1984). »The Gender-Sex Dimension in Swedish Politics«, *Acta Sociologica*, vol. 27, pp. 3-18.
- Rüdig, W. (1988). »Peace and Ecology Movements in Western Europe«, *West European Politics*, vol. 11, pp. 26-39.
- Svensson, P. & L. Tøgeby (1986). *Politisk Opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse*, Århus: Politica.
- Toffler, A. (1980). *The Third Wave*, London: Pan Books.
- Tøgeby, L. (1988). »Politiseringen af kvinder og af kvindespørgsmålet«, kap. 9 til bog om folketingsvalgene 1987 og 1988, red. J. Elklit & O. Tønsgaard.
- Ward, H. (1983). »The Anti-Nuclear Lobby: An Unequal Struggle?«, pp. 182-211 i Marsh, D. (ed.), *Pressure Politics*, London: Junction Books.